

בקעת בית נטופה

ב"צ לוריא

הזורמים מן ההרים סביב, העומדת שנה שנה עד לחדשי האביב. יתכן שבעידן התהוותה של הבקעה לא היה כל מוצא למימיה והיא הפכה לאגם פנימי סגור. ברבות הימים זכתה למוצא, ודיאל-ג'רבן, המיבש את בקעת תורען, עובר מצפון לגבעות צפוני, מתעקם ונוגע בקצה הבקעה, קולט לתוכו את ודי אל בדויה, פונה דרומית, לרגלי שלוחות גבעות שפרעם, ולאחר שהוא מחליף את שמו לאל-מלך הוא משתפך לקישון. השיפוע אל ודי אל בדויה הוא מועט ואת המים שבמזרחה של הבקעה אין הוא מושך ואת הכיצת אין הוא מיבש.

בניגוד להרי יהודה ושומרון, הבנויים בצורת רכס המתמשך מצפון לדרום, שעל גבו עוברת הדרך הראשית, מתרוממים הרי הגליל במלוא השטח ללא סדר, ודבר זה מנע בימים קדומים כל אפשרות לסלול מסילה על גבם, על כן עוברות דרכי הגליל רק בעמקים. עמק בית נטופה, המתמשך לרחבו של הגליל, מסייע לתחבורה בו במדה רבה, כי דרכו עברו האורחות מהחורן אל חוף הים, הדרך העתיקה חצתה את הירדן מדרום לצמח, עלתה בודי פג'ז אל בקעת יבנאל ומשם על פני הרמה אל בקעת תורען ודרך בקעת בית נטופה הגיעה לווי אכלין ואל עכו.

ב.

במערבה של הבקעה מתנוססת גבעה מבודדת מן ההרים סביב ועליה תל-עדות לשוב עתיק, וזה תל בדויה, הגבוה 46 מ' מסביבתו. שמו ניתן גם לבאר הסמוכה וגם לנחל הזורם לרגליו. הישוב ששכן על תל זה שלט על המבואות החשובים של הבקעה מצד צפון-מערב ומצד דרום-מערב. כאן עברה הדרך הגדולה ממזרח אל הים חדרך שעלתה מן הדרום, ממגידו לעכו. החרסים הפזורים על פני התל מעידים על ישוב שהיה קיים מתקופת הברונזה התיכונה ועד לתקופת הברזל הקדומה, היינו משנת 2100 ועד 1000 לפה"ס. אחרי כן היה כאן ישוב ערבי עתיק, אבל לא היה כל ישוב בתקופה ההלניסטית והרומית. בדורות אלה ירשה את מקומה של עיר זו צפוני, הרחוקה מכאן רק 4 ק"מ לצד דרום, ושיחין — שעמדה על גבעה בריחוק 2 ק"מ לצד מערב-צפון. בתל בדויה רואים החוקרים את העיר חיתונה שבמכתבי תל-עמרנה, היא חנתון שבספר יהושע, ומשמעותה — מקום חניה, שכאן חנו האויר-חזק, חניה אחרונה לפני הגיען לעכו.

רחבת-ידים הבקעה, שניה בגודלה לעמק יזרעאל, אך לא נודעת היא: בצדי הדרך תשכון, מוצנעת בין ההרים — שרשרת-תורען מדרום והעצמון ושלור חותיו מצפון סוגרים עליה. שנים רבות לא דרכה כאן רגל אדם מישראל, הפלחים כספרים סביב עוינים היו ולא ראו את מטיילינו בעין יפה, ועל כן רק מעטים הכירו מרחבייה זה עד לימי שחרור הגליל. עתה כבר נודע ברבים, כי גדולות ונצורות נצפנו לבקעת בית נטופה ומקום לה בראש התכניות לפיתוח הארץ. בשנים הקרובות ישתנו כאן סדרי בראשית: הבקעה תהפוך לאגם מים. יש להכירה איפוא ברמותה היא, בטרם ישוו לה שבי ציון ובנויה צורה חדשה ושרידי העבר יושטשו.

מקדמת הימים נתיחדה הבקעה בצניעותה. סמור כות לה היו ערי החוף של הפיניקים והיא באה בקשרי מסחר אתם, אך לא נסחפה בתרבותם. בסמוך לה צפוני, בירת הגליל בדורות שלאחר החורבן, עיר בעלת תרבות הלניסטית-דרומית, ובה חיים סואנים, אך השפעתה לא הגיעה אל תושבי הבקעה, אכריה, ששכנו בכפרים שעל מורדות ההרים, לא נטלו חלק בכל אלה. הם שמרו על מסורתם באמונה ובעק-שנות של עובדי אדמה, וכיום — עמק יזרעאל על ישוביו השוקקים מאדם ויצירתו בקרבנות, והיא לא מאשמתה, לא נדלקה עד היום באש זו של יצירה ולכשתידלק — תשרת מרחקים ורחקים וחשפעתה תגיע עד לערבות הנגב, כי למענן תקריב את עצמה ותחדל מלהתקיים.

ארכה של הבקעה הוא 16.5 ק"מ ורחבה במורחה 2.5 ק"מ ובמערבה, ליד צפוני — 6 ק"מ. שטחה הכללי הוא כ-70,000 דונם.

מבחינה גיאולוגית בקעת בית נטופה היא תוצאה התמוטטות: בגיל הסבול נשתברה טבלת הגליל התחתון בשני קווי שבר מקבילים והשטח שביניהם נטול בסיס, העמיק לשקוע. במשך רבבות השנים שלאחר-כך הובא מן ההרים סחף רב אל הבקעה והיא התרוממה בהדרגה, וכיום מגיע עוביה של שכבת סחף זו — ל-130 מ'. ההרים, שהגשמים והרוחות שפשו אותם, נשתפלו והמעיטו את עמקה של הבקעה, ואולם גם היום ההבדל בין ההרים שמסביב לבניה הוא כשלוש מאות וחמשים מטר.

השקע שנוצר בשעתו היה חסר שיפוע, והיה הסיבה ליצירת הכיצה, המתהווה כאן ממימי הגשמים.

של ישובים קדומים. ואמנם החרסים המצויים בחרבת ג'פת, היא יודפת העתיקה, הם מתקופת הברונזה המאוחרת ותקופת הברזל הקדומה, היינו מדורותיו של כיבוש יהושע.

מסורה עתיקה אחרת, הידועה רק מהתלמוד הבבלי (מגילה, ו' ע"א), אומרת שקטרון, אשר זבולון לא הוריש את יושביה (שופטים א' ל') היא צפורי. בתאור נחלת זבולון נזכרת העיר קטת (יהושע, י"ט, ט"ו). תרגום השבעים קורא כאן קטנת Katanat ור' יוסי בר חנינא, אמורא ארצישראלי מפורסם בדור השני, אומר שקטת היא קיסטונית (ירושלמי, מגילה א' א'). מסתבר מכאן שקטת — קיסטונית — קטרון היתה עירה סמוכה לצפורי, ובזמן גידולה של בירת הגליל, בימי ר' יוסי בר חנינא, נתפשטה וכללה בתוכה, כאחד מפרווריה, גם עיר זו, כשם שאירע בבירתה השנייה של הגליל, טבריה, עסיפחה לה את העיר העתיקה רקה, הסמוכה לה.

מימי כיבוש יהושע יודעים אנו בסביבתה של הבקעה רק ארבע ערים: רמון, חנחן, יודפת וקטרון, אבל אין ספק שמספר הישובים בסביבה זו היה אז הרבה יותר גדול, כעדותם של התלים שחרטי-הם הם מתקופת הברונזה המאוחרת ומתקופת הברזל הקדומה, והם: חרבת קנה שמצפון לבקעה, חרבת רומה שמדרום לה וחרבת אלון שלמערבה. בני ישראל ודאי נלחמו בכנענים יושבי שבע הערים הללו בבואם להתנחל בחלקו זה של הגליל. מה עבר על יושבי בקעה זו לאחר ההתנחלות, בדורות השופטים, כשנתפוררה האחדות של דור יהושע — זאת נדע רק מעט. ודאי לא נקל התגברו על הכנענים שכניהם. בקרבת מקום התחוללו מאורעות גדולים. חרושת הגויים, מקום מושבו של סיסרא, שר צבאו של יבין מלך חצור, סמוכה היא לבקעה, ומושל כנעני זה שלחץ את ישראל, הכביד את ידו גם על יושבי הערים הללו, על כן הועיק ברק בן אבינועם למלחמה את בני שבט זבולון כראש וראשונה. הנצחון על נחל קישון העניק ליושבי הגליל התחתון מנוחה לשני דורות, כי כן נאמר בשירת דבורה: ותשקוט הארץ ארבעים שנה. קרוב לשער כי היו אלה הדורות של אכצן מבית לחם, זו בית לחם הגלילית, הנמצאת כעשרה ק"מ מדרום לבקעה, וזבולון האילוני (שופטים י"ב, ח'—י"ב), בן העיר אלון, היום חרבת אלון, ק"מ אחד מדרום-מערב לכפר מנדא, שהזכרנו קודם בין הישובים שהיו קיימים בימי הכיבוש. על תקופת שלטונם של שני שופטים אלה אין הסופר מדבר בנוסח „ויעשו בני

ופיתחו את תרבותם באין מפריע, משום שיתוש האנופילים לא היה מצוי בארצות אלו בימים ההם. חורבן של ערי הביצות מאוחר הוא, בסוף המאה החמישית לפנה"ס. בדורות אלה עבר גל ראשון של קדחת, שהובא כנראה מפרס, בעליה של הקדחת, שתושבי האזורים הללו לא היו מחוסנים כנגדה, נהרסו ישובים רבים במצרים, בארץ ישראל, פיניקיה, יון ואיטליה. לפני כן לא היתה סכנת הקדחת מצויה בארץ ויושבי הערים בלב בקעת בית נטופה יכלו ליהנות משפע כלכלי בביצה הסמוכה, ללא חשש לבריאותם. את הצפון בתלי הערים האלה לא נדע עד אשר יחשוף מעדר החוקרים את גזיהם.

בחלקו הראשון של ספר יהושע, המתאר את כיבוש הארץ, אין כל פריטים על כיבושו של החלק המערבי שבגליל התחתון, בתיאור נחלות שבטי ישראל, בקביעת תחומיו של זבולון נאמר: „ויצא הגבול רמון המתאר הנעה, ונסב הגבול מצפון חנחן והיו תוצאותיו גי יפתח-אל" (יהושע י"ט, יג"ד). ובתאור גבול בני אשר נזכר: „בית דגן ופגע בזבולון ובגי יפתח-אל צפונה בית העמק" וכו' (שם, שם, כ"ו). גי יפתח-אל לא נזכר אלא בפרשה זו בלבד. לפי מבנהו ותכנו מזכיר שם זה את שמו של העמק הגדול הסמוך לו, יורעאל, בשם „גיא" נהגים לקרוא לעמק צר ועמוק, שקירותיו זקופים וסלעיים, אך יש במקורותינו מכנים כך גם בקעת רחבת ידים, כמו: „גיא חרשים", היא בקעת אינו בשפלה, או „גי שמנים" שבפי ישעיהו, היא הבקעה הנרחבת שבקעה המזרחית מתנוסס הר שומרון. התיבה השנייה שבשם מורכב זה — „יפתח" — פירושה — יחרוש, כי כן אומר הנביא: „הכל היום יחרש החרש לזרע יפתח וישדד אדמתו" (ישעיה, כ"ח, כד). השם גיא יפתח-אל ניתן לבקעה מפני שאינה טעונה חרישה, האל עצמו, כביכול, חורש בה ומכשירה לזריעה, אפשר לזרוע באדמתה כבאדמת מצרים, עלליה נאמר: „אשר תזרע את זרעך השקית ברגלך כגן הירק" (דברים, י"א, י'). בקעה זו, המוצפת מים עד האביב המאוחר, אינה טעונה חריש; בטיט הביצה היו קדמונינו טומנים את הזרעים והיו זוכים לאחר זמן מועט לתנובה רבה.

מסורת עתיקה, שנשתמרה בירדנו במשנה ובתלמוד הירושלמי (ערכין ט', ו'; מגילה א' א'), מספרת על ערים עתיקות, מוקפות תומה, מימות יהושע בן-נון, ומונה ביניהן את יודפת הישנה, מתוך עיון בשמות המקומות האחרים הנזכרים במשנה זו, כמו קצרה הישנה של צפורי, חקרה של גוש הלב, לוד וירושלים, אנו באים לכלל דעה, כי לשנינו רשימה

13520 נפש אשורה, נזכרות גם הערים חנתון ויטבת. אולם נראה שהגלות לא פגעה קשה ביושבי ערי העמק, כי כעבור שני דורות אנו מוצאים שוב את יטבת, והפעם בעיר מולדתה של משלמת בן חרוץ (שם, כ"א, י"ט), אמו של אמון בן מנשה, מלך יהודה. נראה שבתי עמל חריצות במשך דורות רבים עלתה תרבותם של יושבי הערים הללו, ושוב אנו מוצאים מלכה בעיר אחרת שבצמק: זבידה בת סדיה מן רומה (שם, כ"ג, ל"ז), אמו של יהויקים מלך יהודה. משלמת בת חרוץ וזבידה בת סדיה לא היו נערות לנסיכים צעירים מיהודה, לא פילגשים כי אם נשי מלכים, שבניהן ישבו על כסא המלוכה — עדות על רמת־חיים גבוהה לערי העמק, שמהן באו מלכות אלו. גלות אשור פגעה קשה בשני מחוזות של מלכות ישראל: בעבר הירדן — הראובני, הגדי והחצי שבט מנשה הגלו גלות שלמה (דבה"י, א' ה' כ"ו), ובלב המדינה — בעיר שמרון ובסביבתה הקרובה, מכאן גלו חלק מבני אפרים ומנשה ובמקומם באו הכותים (מל"ב, י"ז, כ"ד), אבל יושבי הגליל לא נחרסו. מלבד הערים יטבת ורומה, ששתים מבנותיהן עלו לגזולה, אנו קוראים על אגרות שכתב יחזקיהו אל כל שבטי ישראל, מבאר שבע ועד דן, לבוא לבית ה' בירושלים לעשות הפסח. לא כולם נענו להזמנתו של מלך יהודה, אך אנשים מאשר ומנשה ומזבולון נכנעו ויבואו לירושלים (דבה"י, ב' ל' י"א), הערים שמסביב לבקעת בית נטופה נחלת שבט זבולון, נשארו ביהדותן, אף על פי שלא הגיעו למעלת יהודה בירידת התורה, כנאמר: "רבת מאפרים ומנשה יששכר וזבולון לא הסתהרו כי אכלו את הפסח בלא ככתוב" (שם, שם, י"ח), הגליל לא גלה, כי יושביו היו עובדי אדמה, וכיוצא בהם מדלת העם השאר גם נבזוראדן רב טבחים לכרמים וליוגבים (ירמיהו, נ"ב, ט"ז), אלה נשארו ועבדו את אדמתם ותביאו את מסיחם לנציב־האשורי, שישב תחילה במגידו ואחר־כך בעכו.

אין ביריגו ידיעות על הישוב בערי הבקעה בתקופה הפרסית, שארכה כמאתים שנה, אולם העובדה שלא היה בגליל ישוב כותי ולא נוצרה כאן כת של בלולי דת בדומה לזו של הכותים, מעידה על התמדת הישוב היהודי כאן. בדורות הראשונים לא התקדם ישוב זה במידה שזה היהדות שבירושלים ויהודה, שחזרת מכבל והחלה בחיים רוחניים פעילים, אך הוא החזיק באימתו, לא נבלע בפניקיה ובאחוזותיהן של ערי החוף צור וצידון, שזכו להתפשט על פני עמק החוף כולו, מלכי פרס העניקו לעם הסחורים, בעל הצי הגדול, שסייע להם במלחמותיהם במצרים וביוון, את שדות החטה בשרון,

ישראל הרע בעיני ה' ויתנם בידי מדין, מואב פלשתיים וכיו"ב. הם עלו לגדולה לא כמצילים, כי אם כמנהיגים של שבט שקט ובוסת, החי חיי רווחה, כמוכה כמשפחתו הענפה של אכצן.

ג.

כוחו הכובש של ישראל הקדום לא היה כנצחונות בוק, בהרג ובשעבוד המנוצחים, כי אם בהתמדת האכר, ברצונו העקשני להתגבר על המדבר ולהכניע את השבע הפראי לרצונו, להוציא לחם מן הארץ. לכיבושים כגון אלה אין זכר בכתב, כי הם לא נכתבו על ספר, דברי הימים למלכי יהודה או ספרי הימים למלכי ישראל, תהליך כיבוש זה הוא בהכרח אטי, והוא מתגשם לא בידי שרי־צבא ורבי המדינה אלא בידי האכר למאותיו ואלפיו, הוא עוקר סלעים ובונה מדרגות, מעלה אדמה מן העמק, ממלא ומיישר מדרוני הר שכבש, חוסר תעלות ומושך מים למטעיו, עבודה זו מתקדמת מעונה לעונה ומשנה לשנה, דור אחר דור, במידה שאין פגעי טבע או אסונות מדיניים פוקדים את המחוז, הרי האכר מתבסס וחולך, מרחיב את ביתו ואת משקו וכיבוש את האדמה כאינה קלה לעיבוד, כיבושו של עמק הוא רק צעד ראשון למתנחל, כאן אין הוא יכול לבנות את ביתו מחשש של התנפלות פתע, על כן הוא בונה את הכפר על רמת ההר, והריחו מתחיל ביישור הרמה וצלעות ההר, כיבוש ההר הוא גם מלמעלה, בסמוך לבית, וגם מלמטה, אבנים לבנין מדרגות יש כאן לרוב ואדמה דשנה בעמק, ומאדמת העמק אפשר לקחת בלי גבול, כי עמוקה היא ואין לדללה כלל. מדרגות ההר ורמתו מיועדות למטעים: גפנים, ויתים ותאנים, וכך אין האכר תלוי בתבואות העמק בלבד, משקו המגוון מעסיק אותו כל ימות השנה ומכלכלו בעין יפה.

זו היתה דרכו של האכר הישראלי בערים שמט' ביב לבקעת בית נטופה מימי אכצן מבית לחם חבולין האילוני ובמשך הדורות הבאים, בתקופת שאול, בימי דוד וכיבושיו, בתקופת הפריתה של שלמה ובשנים שלאחר חלוקת הארץ בין מלכי בית דוד לבין השושלות המתחלפות מבין שבטי הצפון, בכל הדורות הארוכים האלו יודעים אנו רק על פגיעה קשה אחת ביושבי ערי הבקעה — בימי מסעותיו של סול מלך אשור, הוא תגלת פלאסר השלישי, שערך בשנים 724/3 לסה"ס לדמשק ולא"י, הוא חדר לגליל כדי להציל את אחז מלך יהודה מן המצור ששמו עליו רצין מלך אדם ופקח בן רמליהו מלך ישראל (מל"ב ט"ז, י"ז), בכתובת של מלך אשור, שבו הוא מתפאר על כיבוש הגליל וגלות

במרכזה של בקעת בית נטופה

החלק המזרחי הער של הבקעה

המראה על הבקעה מהכפר בועינה מזרחה

המראה על הבקעה מעל כפר עזיר

צריכים לעבור בשטח מאוכלס ישוב עברי לאורך עשרים ק"מ. כשהם נרדפים בירי גדודי של שמעון. העם שבערי העמק ודאי לקח חלק ברידיפה זו. זינב בנחשלים והוסיף על תבוסת האויב נוסף משלו.

מדור זה אין בידנו ידיעות מפורטות על יושבי הבקעת ותרבותם. אבל מהופעתה של אישיות גדולה בתורה רק כשני דורות לאחר המלחמה נגד בני עכו מותר להקיש על העבר ולהניח שכאן כבר היה ישוב בעל תרבות יהודית. הקשור לבירה ולבית המקדש. כהנתנו לאחד מראשוני התנאים. ר' שמעיה או ר' שמעון. הוא איש כפר קטן. מציאותו של תלמיד חכם זה, הנזכר עם שמעיה ואבטליון, רבותיו של הלל, מעידה על יהדותו של חבל ארץ זה בדורם של החשמונאים הראשונים.

נפתוליו הפוליטיים של אלכסנדר ינאי עם תלמי לתורם ליד עכו הביאו לבסוף למלחמה גלויה ביניהם. החשדות היו הדדיים: תלמי הבין כי ינאי קורא לעזרה את אמו ממצרים, שבראש צבאה עמדו שני מפקדים יהודים, וינאי חשש שמא ינסה תלמי לכבוש את יהודה כדי להגיע דרכה למצרים. שני המושלים שהנו על יד עכו ועסקו במשותף בחלוקת שארית יושבי הפניקים בחוף, הפכו טתע לשונאים. תלמי עלה עם צבאו על הגליל בשנת 130 לפנה"ס ושם מצור על העיר אוזכיס. הוא כבש אותה בשבת. לקח כעשרת אלפים שבויים ושלל רב אחר (קדמוניות, י"ג, י"ב, ד'). ברור שכאן הכונה לישוב עברי שבתחומי מדינת החשמונאים. גם אם נטיל ספק בדיוק שבמספר זה של יוסף בן מתתיהו, עלינו להשיב על עיר גדולה. ואמנם, העיר אוזכיס היתה ידועה בדורות הבאים ושמה העברי היה שחיים או שיחין. היא עמדה. כנראה, במקומה של אילון הידועה מתקופת השופטים. את מקומה מציין עתה השטח המכונה חרבת אילון. כשני ק"מ מצפון מערב לתל בדוויה. מאוזכיס עלה תלמי על צפורי הסמוכה. אולם כאן היו לו אבדות קשות והוא נאלץ להיסוג לעכו (שם, שם, ה'). אם היו ספקות בנוגע לשייכותה של בקעת בית נטופה ליהודה והישוב העברי שבעירותיו, הרי העובדות הללו על מלחמותיו של תלמי לתורם באוזכיס ובצפורי אינן מניחות כל מקום לכך. ברור שבימיו של אלכסנדר ינאי היו כל העיירות מסביב יהודיות, ויש יסוד להנחתנו, שכך היו גם בדורות קודמים.

ד.

כדי לפורר את מלכות בית החשמונאים וליטול ממנה את כוחה הכובש והמתפשט חילק אותה גביניוס בשנת 55 לפנה"ס לחמשה מחוזות אבטונומיים, ובראש כל מחוז העמיד "סנהדריה" — מוסד שתפקידו העיקרי

אבל לפנימו של הגליל, לבקעותיו נושאות הבר, לא חדרו. בהרי הגליל ובבקעותיו לא קמו ערים הלניסיות. כאן לא היה להן מקום. כי התושבים הותיקים, מכני נפתלי, יששכר וזבולון, לא הגיעו שטחים סננויים למתישבים חדשים מן החוף, והם עצמם לא נטו לקבל השפעה של תרבות זרה, שבכחה להפוך את כפריהם העתיקים לערים הלניסטיות.

בקרב חוקרי תולדות ישראל בימי בית שני נתקבלה הדעה, שהגליל היה מיושב בליל עממים ומכאן הביאו סמוכים להנחה — פרי משאלת-לבם של כמה מן החוקרים הנוצרים — שישו מנצרת רחוק היה מן היהדות, ואולי גם לא היה מגזע ישראל. אחיהו להשקפה שהיהודים היו מיעוט לא-זיכר בגליל דורות מועטים לפני ישו הם מוצאים בספר החשמונאים (א', ה', כ"ב-כ"ג), המספר כי בשעה שיהודה המכבי הלך לגלעד להציל את יושבי היהודים מן המציקים הנכריים, הלך שמעון לגליל, נלחם עם הגויים, רדף אותם עד שערי עכו ולקח את "אשר מן הגליל ובנרבאת עם הנשים ועם הטף וכל אשר היה להם ויוליד אל יהודה". הרושם מפסוק זה הוא שהיה כאן מיעוט יהודי, שגם לאחר הנצחון על הגויים לא היו לו סיכויים לישוב בשלחה, שעל כן החליט שמעון להעבירו ליהודה. אמנם, יתכן כי היו כאן ישובי-ספר קטנים, ביחד בערי נרבאת, שהיו נתונים בין החוף הפניקי לבין ארץ הכותים, והיה הכרח לפנותם; ואולם ישובי הותיקים של הגליל נותרו ולא נפגעו, וכיניהם היו גם יושבי בקעת בית נטופה.

על מלחמה זו של שמעון בגליל נשתמר רמז בפיוט אחד מימי הבינים, אשר מהברו הניח ביסוד דבריו את תולדות חג החנוכה על-פי מדרש עתיק שלא הגיע לידינו. בתאור גבורות המכבים אומר הפיוט: "מעכו למרין רדף המחנה". בצדק מעיר הסרס' קליין ** שיש לקרוא "מנמרין לעכו רדף המחנה", וזה מקביל לדברי חש' א', ה', כ"ב: "וירדעם עד שערי עכו". נמרין הנוכרת בפיוט הוא הכתר הערבי נמרין. 2 ק"מ למורה-דרום של עמק בית נטופה. על הרמה שבין נמרין לכפר עזיאל (כיום חרבת אום אל עמד) נערך הקרב. האויב נוגף ונסוג. הוא גלש לבקעה ונס בדרך העוברת מצד דרום, לארכה עד שיחין, ומכאן ניתן לו לעלות בדרך המלך המגיעה עד עכו. הסורים-הפניקים היו

* גם אסטריבון אומר כי "בגליל, כמו ביריהו ובשילדפיה יושבים עממים מעורבים ממצרים, ערבים ופניקים", אך הוא שאב ידיעותיו ממקורות שונים, אך לא מנסיבותיו האם.

** ארץ הגליל, ע' 12.

פרשה צפורי מהנהגת ערי הבקעה וחלכה בדרך אחרת: העיר החדשה שנבנתה לתפארת בידי תורדוס אנטיפס, היתה נאמנה למלכות בית הורדוס ולרומאים ולא נטלה חלק במרד הגדול ולא בתנועות הפוליטיות הננוצות שבאו על ערי הבקעה בשנים שקדמו למרד. משהו מן ההווי בעיר קנה הגלילית אנו לומדים מפי האונגליון. העיר קנה שוכנת על גבעה, מצפון לבקעה, מול ההר דירבה. גם הגבעה של קנה וגם ההר דירבה מכוסים יער של אלונים בר סבוכים ושיחי ורד פראי, שהמעבר ביניהם קשה. החורבה התחתונה, הדרומית, הוא של ישוב ערבי, שנעזב בגלל האקלים הרע המפיץ קדחת של עמק בית נטופה. החורבות העליונה, הצפונית, היא של העיר העתיקה. כאן מצא גורין לפני כמאה שנה את שרידי חומות העיר, כיום אין זכר להן, כי הערבים מכפר מנדא לקחו את האבנים המסותות לבנין בתיהם. המשלחת של פלסטיין אקספלורישן פאנדר מצאה כאן בריכה חצובה בסלע, בורות מים עתיקים, מערות ושרידי כנסיה קטנה. בן עיר זו היה נתנאל, אחד ממעריציו של ישו, שיוחנן קורא לו בשם „בן ישראל אשר אין בו רמיה“, כנראה כפרי, מפשוטי העם, כרוב תלמידיו של בן הנגר מנצרת. אפשר שתלמיד אחר של ישו — שמעון הקני — אף הוא היה בן קנה הגלילית. כאן הופיע ישו לראשונה כעושה נסים; בשעת חתונה, כשאלו היין, הפך מים ליין. מתאור הבית שבו היתה החתונה אנו למדים כי שומרי דת ונוהרים בעניני טומאה וטהרה היו בני קנה; הואיל ומים חיים אין כאן, מוצאים אנו בבית „ששה כדי אבן ערוכים כמשפט היהודים לטהרתם“ (יוחנן, ב', 7).

פירורים מן ההווי בערי הבקעה בדורות האחרונים לפני החורבן מרובים במקורותינו.

שיחין קרובה היתה לצפרי „ומעשה שנשלח דליקה בחצירו של יוסף בן סימאי בשיחין (ביום השבת) ובאו אנשי קצטרא שבצפרי לכבותה ולא הניחן וירד ענן מן השמים וכיבה. אמרו לא היה צריך (כי הדין הוא: נכרי שבא לכבות אין אומרים לו כבה ואל תכבה). אף על פי כן שולח להן למרצאו שבת סלע לכל אחד ואחד ולהיפרכוס שלהן שוגר חמשים דינר“ (תוס' שבת, צוק' (27) 129). יוסף בן סימאי היה האפטרופוס על נכסי המלך בבקעת בית

היה לשמור על גבית המסים כסדרה. את הסנהדרין שבגליל קבע שליחו של פומפיוס בצפורי, כי זה היה מרכזו של הישוב היהודי בצפונה של המדינה. סקירי רומי חייבים היו מכאן להשגיח על העם בערי בקעת בית נטופה ותגליל כולה. השגחה זו, שעיקרה היה סחיטת מסים כבדים ונגישות אחרות, עוררה את ועם העם נגד הרומאים, וצפורי והעיירות שמסביב הפכו בדורות הסמוכים למוקדי תנועת השחרור מעול רומי. עם מותו של תורדוס ניסה העם לשאוף רוח ולתבוע את זכויותיו, אולם המשא-המתן עם ארכי לאוס לא עלה יפה. העם לא ראה לפניו ברירה זולת מרד בבית המלכות האדומי. בראש המרד עמד יהודה הגלילי, בנו של הקנאי חזקיה הגלילי, שהורדוס הרגו בהיותו מושל הגליל ושלפיכך הועמד לדין בפני הסנהדרין. המון עם רב נאסף אל יהודה הגלילי ויחד עמו פרץ לבית-הנשק של המלך בצפורי. בנשק זה זיין יהודה את חבריו להלחם בכל האנשים אשר נשאו את עיניהם אל הממשלה; גם את הכסף שנשמר בקצרה. הישגה של צפורי שדר „יהודה שאף גם למלכות, אלא קיוה להשיג כבוד זה לא על ידי דעת הצדק אלא על ידי עורף של רשעה“ (קדמוניות, י"ו, י' ה'; מלחמות ב', ד', א'). במשפט קשה זה ביקש יוסף בן מתתיהו לבטל את ערכו המשיחי והגואל של יהודה הגלילי. אולם במקום אחר הוא מסביר שמטרתו של יהודה היתה מרד ברומאים, „כי תרפה היא לעם, אשר יטו את שכמם לסבול וישלמו מס לרומאים, ומלכד מלכות השמים ישאו עליהם גם עול בשר ודם“ (מלחמ' ב', ח', א'). בהשקפותיו בעניני הלכה ודת היה יהודה הגלילי פרושי, אבל קנאותו לחופש היתה ללא גבול ובזאת ביסס את המפלגה הרביעית בעם. קרוב לוראי שחסידיה של יהודה הגלילי וההולכים בעקבותיו היו יושבי הערים מסביב לצפורי, הפשוטים בנאמנותם הדתית והמסוריים לעמם בלב ונפש.

המרד הראשון של יהודה הגלילי דוכא באכזריות. גאיוס, שנשלח על ידי וארוס להלחם בגליליים המתקוממים, הניס את כל היהודים אשר יצאו לקראתו, לכד את העיר צפורי, שלח אותה באש ואת יושביה מכר לעבדים. לפי המסורת, שנרשמה ע"י ר' יוסי בן חלפתא ב„סדר עולם רבה“, היה פולמוס וארוס קשה מאד. יוסף בן מתתיהו השח אותו לפולמוסים של אנטיוכוס אפיפנס, פומפיוס ואספסינוס (נגד אפיון, א', ד'). בימי הפולמוס נשרפה גם הארכי הישנה של צפורי — אוצר של מגילות יוחסין ושטרות מקרקעין ועניני מסחר. לאחר פולמוס וארוס

* Sellah Merill: East of the Jordan p. 131

מביא ידיעה זו בשנת 1876 בשם צלר, מיסיונר שישב בנצרת.

** Sepp: Jerusalem und das Heilige Land

II. S. 103. הוא היה ראשון לזהות את החורבה עם קנה שבאונגליון. בניגוד לסברת שנס היין אירע בכפר קנה בדרך לשכריה.

שעריה בפני חילות רומי. נראה, שתקנאים והנאמנים לשלטון שבירושלים גורשו מן העיר. יוסף בן מתתיהו מספר על כך בלשון סתמית: „וכל המורדים והשודדים אשר בגליל שרדו אל ההר, הנמצא בטבור הארץ והנשקף על פני צפורי, הוא הנקרא הר עצמון. וגלסו הוליך את חילו להלחם בהם. וכל העת אשר נמצאו המורדים במרום ההר היה נקל להם לעמוד על נפשם בפני הרומאים העולים עליהם, וגם המיתו מהם כמאתים איש. אולם כאשר סבבו הרומאים את ההר והגביהו לעמוד, כרעו המורדים לפניהם במהרה, כי לא היה להם נשק ולא עצרו כח לשאת את כובד מלחמת אנשי הצבא המוינים. ובדרך מגר סתם לא יכלו להסתתר מפני סוסי הרוכבים. רק מעטים נמלטו אל מקומות נשכחים מני רגל ואלפים איש ויותר נפלו חללים” (מלחמות ב', י"ח, י"א).

תפקידיו של יוסף בן מתתיהו כמושל הגליל היו מרובים וקשים. לא כל העם עמד לימינו: המלך אגריפס, ששיבתו היתה בטבריה, התנגד למלחמה ברומאים ובני העיר היו תמימי־דעים אתו. צפורי, בירת הגליל השנייה, גירשה מתוכה את חסידי השלטון בירושלים. בין הגליליים היו מפלגות שונות, שלא נתנו אמון ביוסף בן מתתיהו, כמו חבורתו של יוחנן מגוש חלב, חסידיו של יוסטוס מטבריה ועוד. גם השלטון המרכזי בירושלים התחיל מפקפק בכוונותיו הטובות ושלה שליחים לחקור בדבר במקום. באותם הימים התגורר יוסף בן מתתיהו בעירות של בקעת בית נטופה. פעם אנו מוצאים אותו בכפר קנה ופעם בשיחין. אל המישור הגדול של שיחין, הוא חלקה המערבי של הבקעה, נהרו המוני הגליליים כשנודע להם כי מפקדם נקרא לשוב לירושלים. כשבאו שליחי ירושלים, שעקבו אחרי יוסף, לשיחין פגשו אנשי העיר בקריאות, הם לא יכלו לכבוש את כעסם וציוו את החיילים אשר אתם לייסר את הצועקים בשוטים. אל יוסף בשיחין באו הגליליים כשנודע להם שראשי העיר טבריה פנו אל אגריפס, ששהה כנראה בירושלים, כי יבוא אליהם לקחת את העיר לפקודתו. הם דרשו לצאת במסע עונשין כלפי תבוגדים.

יוסף בן מתתיהו אינו מספר על גורלה של שיחין בזמן כבוש הגליל, אבל מסורת תלמודית אומרת: „שלש עיירות היה סימס שלהם עולה לירושלים בעגלה — כבול ושיחין ומגדל ושלשתן הרבר”. סימס אלו הן כתבי המתיישבים, שנזכרו בעזרא ב', ס"ב ובנחמיה ו', ס"ד. בספרות התלמודית נקראו בשם מגילת יוחסין של כהנים, ולדברי יוסף בן מתתיהו היו מעלים אותן לירושלים כדי לרשום אותן בארכיון המרכזי. בעל המסורה ביקש לתאר את גדלם של

נטופה, כי חלק ניכר מאדמתה היה שייך למלך אגריפס השני, וכנראה שזו היתה נחלה ממלכתית עוד מימי החשמונאים. אריסים עניים עבדו את הקרקעות הללו, ובשנת בצורת היו זקוקים לחסדי עשירים. „ומעשה בבית ממל ובבית גוריון ברומה שהיו מחלקין גרוגרות לעניים שהיו בשני בצורת והיו עניי כפר שיחין יוצאין ומערבין ברגליהם בכנסים ואוכלין תאינים משחשיכה” (תוס' עירובין, צוק' (18) 143).

בני שיחין היו ותיקים בעירם והכירו יפה את סביבתה, ומסורות עתיקות בעיני טומאה וטהרה נשתמרו בידם. „ומעשה במערה בשיחין שהיו מוחזקין בו טומאה, בדקוה והיתה חלקה כצפורן. פעם אחת נכנסו פועלין לתוכה מפני הגשמים וכשהיו מהרסין בקרדומות שבידיהן בדקו ומצאו שם מכתשה מלאה עצמות” (תוס' גדה, צוק' (37) 649).

מעל לבקעה, מצפון לכפר מנדא, מתנוסס הר תלול, ששיאו מגיע לרום של 548 מ'. מורדו התלול כלפי הבקעה יורד כ־400 מטר במרחק של ק"מ וחצי. מכאן העליה אל ההר בלתי אפשרית והרוצה להעפיל חייב להקיף ולטפס עליו ממורדו המערבי. ג'בל ידיבתי קראו לו הערבים, ופירושו — ההר עם מגדל הנוטרים. הוא הגבוה מכל ההרים העוטרים את הבקעה. מכאן מראה מרהיב־עין על בקעת סכנין מצפון ועל עכו והים התיכון, ובמיוחד על בקעת בית נטופה, המשתרעת לרגלי ההר וזהב דגנה משמח את הלב. בצדק קראו לה הערבים מרג' א־סבל — אחו של זהב. על ראש הזר הרבות, חומה כנויה אבנים ללא טיח ובאמצעיתה מגדל־נוטרים בנוי אבנים בלתי מסותחות. מצפון למגדל — קבר חצוב בסלע. כל השטח מכוסה חורש פראי של אלונים. נראה שהרבה דורות לא היה כאן ישוב. גם לרועים קשה לפקוד את ההר הרם הזה בגלל העליה התלולה אליו. ויש מרעה למכביר בעמקים ועל הגבעות סביב.

לפנים היה שמו של ההר עצמון (בטעות העבירו בדורות האחרונים את השם עצמון לג'בל ג'רמק שליד צפת. תיאור המאורעות בפי פלאיוס מוכיח שאין יסוד לזיהוי זה). יוסף בן מתתיהו מספר על קרב קשה שהיה כאן בראשית המלחמה הגדולה. עוד לפני ההתגוששות המכרעת בין לגיונות רומי וקנאי יהודה, אך הוכרזו המרד, החל המאבק בערים שאוכלוסיתן לא נצטרפה למלחמת השחרור. היו ערים הלניסטיות שקמו על המיעוט היהודי שישב בתחומיהן והרגום, והיו גם ערים שתושביהן היהודים, ששלטו בעיר. סירבו להצטרף למורדים בגלל נאמנותם לאגריפס השני שלא נתן את ידו למרד. בצפורי הכריעו חסידי השלום את חכף והעיר שתחה את

נמלט מפני המשלחת הירושלמית ולכאן הוא שולח את האשמים במרד כלפיו בטבריה (חיי יוסף, מ"ה: ס"ד).

הצוק של יודפת הוא קצה הרמה והוא מגיע כאן לגובה של 419 מ' מעל פני הים. הרמה משתפלת לצד צפון ועולה שוב במרחק של ק"מ אחד בכיוון צפוני-מערבי לגובה של 475 מ'. האוכף המחבר את שתי הגבעות הוא מקומה של העיר יודפת. כאן מסוורים תלי תלים של אבני-בנין מהן הקימו להם הפלחים כמה בתים מגורים. גבעת המבצר סלעית וחלולה מרוב בורות מים, מערות ומחילות. הללו מצויות בשטח הרמה וגם במורדות מצד מזרח ודרום. מן המבצר המפורסם עוד ניכרים שרידי מגדל אחד: אנשי פ.א.מ. עוד מדדו אותו ומצאו שהוא כשבעה מטר במרובע; ב־1875 מצא קיצ'נר כמה ביצורים אחרים בקצה הרמה, אבל במשך הזמן נעלמו רובם. גם המערות והבורות הולכים ונחרסים. ביחוד על ידי עצי התאנה הגדלים בתוכם. ואף על פי שמערות ביופת מרוכות, בכל זאת קשה למצוא כאן מערה רחבת-ידיים, שאלה יכלו להמלט ארבעים איש מנכבדי יודפת. ואשר גם יוסף נקלע ביניהם, ושם בשלה בלבו מהשבת הבגידה בעמו, המערות והבורות הם לאגירת מים בלבד ואין ביניהם אחד בעל ממדים נרחבים כפי המסופר בפי ההיסטוריון. כנראה, גם אפיוודה זו של הויכוח במערה היא רק פרי דמיונו הספרותי הפורה של יוסף.

שלשה ק"מ ממזרח לתל-בדוויה, בצד הדרך, שוכנת על תל מורם חרבת ארומה, היא רומה העתיקה. (וכבר הזכרנו שתי משפחות עשירות בתוכה, בית ממל ובית גוריון, שהיו מחלקות גרוגרות לעניים בשבת בצורת). שני בני עיר זו נזכרו לשבת בפי יוסף בן מתתיהו בזמן המצור על יודפת: "הפליאו לעשות גבורה שני האחים נטירא וטילפוס, אנשי כפר רומה, ילידי הגליל, כי קפצו אל תוך הלגיון העשירי והתנפלו בעצמם ובורע נטויה על הרומאים, עד אשר נתקו את שורותיהם, ובכל מקום אשר פנו שמה הפיצו את כל האויבים מפניהם (מלחמות ג', ז' כ"א).

ידיעותינו על ישובי הבקעה הן מקריות, ואם נזכרו במקורותינו שיחין, כפר קנה, רומה, יודפת וחר עצמון, אין לאמר שרק אלה היו ערי בקעת בית נטופה בתקופה זו של סוף בית שני. ודאי היו עוד ישובים, כמו: בית נטופה, ששמה ניתן לבקעה כולה וחרבת נטיף מציינת מקומה, ולידה עין נטיף. מעל לבקעה מצד מזרח שוכנת חרבת אום אל-עמד, ובה שרידי בית כנסת מסוואר; בדרך העולה לכפר ערבה

ישובי הכהנים בערים הללו זנקט לשון של גוזמה — כי לפני החורבן היו הרשימות מרובות כל כך עד שצריך היה להסיען בעגלה. המסורת מספרת גם בגנותה של שיחין ואומרת, כי נחרבה בגלל כשפים (ירוש' תענית, ס"ד, ה'). על אוכלוסיתה הגדולה של שיחין לפני החורבן, מדת האמידות שלה ומסירותה לבית המקדש בירושלים מספר ר' ירמיה בשם ר' חייא בר בא: "שמונים שידות של מתכת היו בשיחין". השידות היו התיבות או הקופות של מתכת שבהן היו אוספים את כספי התרומות לבית המקדש.

מבין י"ד הערים שביצר יוסף בן מתתיהו בגליל רק אחת נמצאת בתחומיה הקרובים של הבקעה, היא יודפת. לה הקדיש את התאור המפורט ביותר של עיר בגליל בסוף תקופת בית שני, מעמדה, ביצוריה ומלחמתה ברומאים. על מקומה הוא מספר: "והעיר יודפת נמצאת כמעט כולה בראש סלע תלול, המוקף מעברים תהומות אין חקר, ובנסות איש להשקיף למטה תחשכנה עיניו מעומק פי התהום, ורק מרח צפון נמצאה דרך אל העיר, כי שם נבנתה בצלע ההר, ואת המקום הזה ביצר יוסף בהקימו את חומת העיר, לבל יוכלו האויבים להגיע משם אל ראש ההר, המתנשא למעלה. ועוד הרים הקיפו את העיר מסביב, ועל כן נסתרה מכל עבריה מעיני אדם טרם הגיע אליה" (מלחמות ג', ז' ז').

בסיפורו של יוסף בן מתתיהו על הגנת יודפת ודאי יש הרבה מן ההפלגה, כאן מצא מקום להתגדר בו ולכפר על בגידתו בתיאור עוז רוחו וחוכמתו וידיעותיו המרובות באסטרטגיה. שהרי היה זה המקום היחידי שמצביא הגליל נלחם ברומאים, אך בתיאור המקום לא הגוים כמעט.

בצדי הדרך שוכנת חרבת ג'פת, היא יוסבה של תקופת המקרא ויודפת של ימי בית שני, והגישה אליה קשה. לפנים, כאשר תגליל היה מיושב ואדמתו מעובדת, ודאי היו דרכים מכבול, מסכנין ומערב ליופת. היום יש להפס אחרי שביל מתפתל בסבך דוקרני של אלונים גנסיים, שהעצים לא נחננו להם תקומה זה דורות, ביניהם עולים שיחי ורד-בר המפיץ ריח משכר, אך סודט וקורע את עורו ואת בגדיו של תהלך. הבא מן הדרום חוצה את בקעת בית נטופה באמצע, על יד חרבת רוג'מה ומתחיל עולה בנהל בהניחו את חורבות קנה הגלילית לימינו. מכאן פונה הנחל מערבה. לאחר מהלך חצי שעה מגיעים לצוק, המתרומם מבין הנחלים המקיפים אותו ממזרח, מדרום וממערב במורד התלול כרום 300 מ', על צוק סלע זה שוכן מבצר יודפת, היא יודפת הישנה הנזכרת במשנה כעיר עתיקה, מימי יהושע בן נון. זה היה מבצרו של מושל הגליל, לכאן

כך דיינו שנכנסנו באומה זו בשלום ויצאנו בשלום" (בר"ר, ס"ד).

מרד ברכיבא נסתיים עם נפילתה של ביתר, והגזירות שגזרה מלכות רומי על העם המורד ניתנו בעיקר על יהודה. אמנם משערים שמנהיג המרד נולד בעיר כוכבא שבצפון מערב לבקעת בית נטופה, אך מלבד זאת אין אנו יודעים על השתתפותם של הגלילים במרד. ואולם אין ספק שהרדיפות והשמד, שבאו בעקבות מפלת ביתר, השפיעו קשה גם על הגליל. הפעם, לא כמו בפולמוס טיטוס, רדפה רומי לא רק את המורדים אלא גם את היהדות ואת מנהיגיה הרחוקים. לאחר מות ר' עקיבא נשאר העם ללא מורה ומנהיג. סכנת מות נשקפת לכל מי שהיה נחשב למנהיגות, ולו גם רחוקה בלבד. רבו המלשינים והמציקים, ונתחזקו הרדיפות, ורק בתוך ישוב עברי נאמן אפשר היה לערוך את הכנוס של תלמידי ר' עקיבא. שבאו להמשיך תורת רבם. כנוס זה נערך בלב הבקעה. "מעשה שנכנסו שבעה זקנים לעבר את השנה בבקעת בית רמון ומי היו: רבי מאיר, ורבי יהודה, ורבי יוסי, ור' שמעון, ור' נחמיה, ור' אליעזר בן יעקב ור' יוחנן הסנדלר. מלבד בענין עיבור השנה דנו שם בעניני תרומות וטהרות. מנהיגי עם עני ונדרף היו אלה, ואף הם עניים מרודים היו, לא לכל אחד מהם היתה טלית להתעטף בה. אבל אמונתם היתה ראויה לשבח. מי שלא היתה לו טלית — חצה חברו את שלו ונתן חלק לחברו. כשרצו לילך משם אמרו להציב זכר לכינוסם זה. מצאו אבן שיש אחת. לקח כל אחד ואחד מסמל וקבע בה ומאז קוראים לאבן ההיא כיפא מסמרא, כלומר: האבן המסומרת".

שרידי בתי כנסיות, שהם אופייניים לגליל בתקופת המשנה והתלמוד, אנו מוצאים כאן רק מעט: בצפורי ובכפר עזיאל. בצפורי נתגלו גם שתי כתובות יהודיות בארמית: בפסיפס של בית הכנסת כתוב: "דכיז (לטב) רבי יודן בר תנ(חום)... (ד)יהב הד(ה) טבלה... וכמערות קברים אחת נמצא כתוב ע"ג הטיח. הדין קבורה (ד)רבי יודן ב(ר)... רב וברה". שתי הכתובות הן עדות לכך שהלשון המדוברת בעם היתה הארמית. אין ספק שהיו בתי כנסיות בכל ישוב ולהם נסמכו בית אורחים ובית תלמוד תורה, אלא שהשרידים נהרסו ואבדו.

גם לאחר חורבנו של המרכז המדיני התמידו ישובי הבקעה על אדמתם. בתקופת התנאים והאמוראים אנו שומעים על גדולים בתורה מבני העיירות הללו, כמו ר' אלעזר מרומא (ירוש', גטין, סוף פרק ו') ור' יוחנן דמן רומא. ר' מנחם יותפאה, שחי בראשית המאה השלישית (ירוש' סוכה, ד' ו') ור' יששכר איש

חורבות ובאר מים בשם מסלחית, וגם הכפרים הידועים כיום: בעינת, עוזיר, רומנה, כפר מנדא, כוכב — כולם מיושבים היו בתקופת בית שני ובדורות שלאחר החורבן. בודאי פזורים בשולי הבקעה עוד ישובים, שתורבותיהם נעלמו ורק סקר ארכיאולוגי שיטתי בכחו לגלותם ולקבוע זמנם.

ה.

המלחמה ברומאים וחורבן בית שני לא גרמו לחורבנו של הגליל. להיטך, ישובו גדל, כי פליטי יהודה וירושלים התיישבו בערי הגליל ובייחוד בערי הבקעה. בתוכם היו גם משפחות הכהנים. לאחר שני דורות גלתה גם הסנהדרין מיבנה לגליל וישבה באושא, בשרפס ובצפורי, בתחומיה הקרובים של בקעת בית נטופה. מהברייתא על משמרות הכהנים ומפיוטי הקליר, המיוסדים על ברייתא זו, אנו למדים כי משמר ידעיה ישב בצפורי, משמר מימין — ביודפת, משמר אביה — בכפר עזיאל, שמונהים אותו עם הרבת אום אלעמדה, משמר אלישיב — בקנה ומשמר ישבאב בשיחין, יכלתם של יושבי ערי הבקעה לקלוט את פליטי יהודה מעידה שלא חרבו עם חורבן הבית וכי התאוששו עד מהרה לאחר המפלות של מלחמת הגליל ברומאים. יושבי הבקעה היו מרוכים וחזקים כל כך, שגמלו בלבם החלטות על פריקת עול רומי. ש. ייבין (מלחמת בר כוכבא ע' ג"ה) משער, כי מולדתו של שמעון ברכיבא היתה העיר כוכב, שלמערב כפר מנדא. יתכן גם ששמעון התייס למשפחות בית דוד, שהיו מצויות בערי הבקעה, ומכאן התקחת המשיחיות שתלה בו העם ושבדול כר' עקיבא נתן את ידו למרד. ואם אמנם כוכב שבבקעה היתה מולדתו, הרי בראשית המרד נחרקו העלילות כאן.

שנים מספר קודם כן היה נסיון למרד, שדעך לפני התלקחו. הקשור בבקעת בית רמון, היינו בחלקה התיכון של הבקעה, לרגלי העיר רמון, היא רומנה כיום. כאשר גזרה מלכות הרשעה על פסוס ולוליאנוס "היה הקהל מתאסף בבקעת בית רמון. כיון שבאו הסופרים ראו אותם (את הקהל) בוכים ומבקשים למרוד במלכות. אמרו (חכמים זה לזה): יבוא איש חכם וירגיע את הצבור. אמרו: יבוא ר' יהושע בן חנניה, שהוא חכם בתורה. בא (ר' יהושע) ודרש: אריה טרף טרף ועמד עצם בגרונו. אמר, כל מי שיבוא ויציאהו, אני נותן לו שכרו. בא הקורא המצרי, שמקורו ארד, ונתן מקורו (בלוע הארי) וחוציאו. אמר לו (הקורא לארי) — תנה שכרי! אמר לו (הארי לקורא) — לך ותהיה מלגלג (על הארי) ואומר, שנכנסת ללועו של הארי ויצאת בשלום.

בראש ענן וזה ידבר בראש ענן ודבר ה' ידבר ביניהם ושניהם מהלכים כאחד. הוא ליל הפסח לפני ה' שמור ומזמן לכל ישראל לדורותיהם.

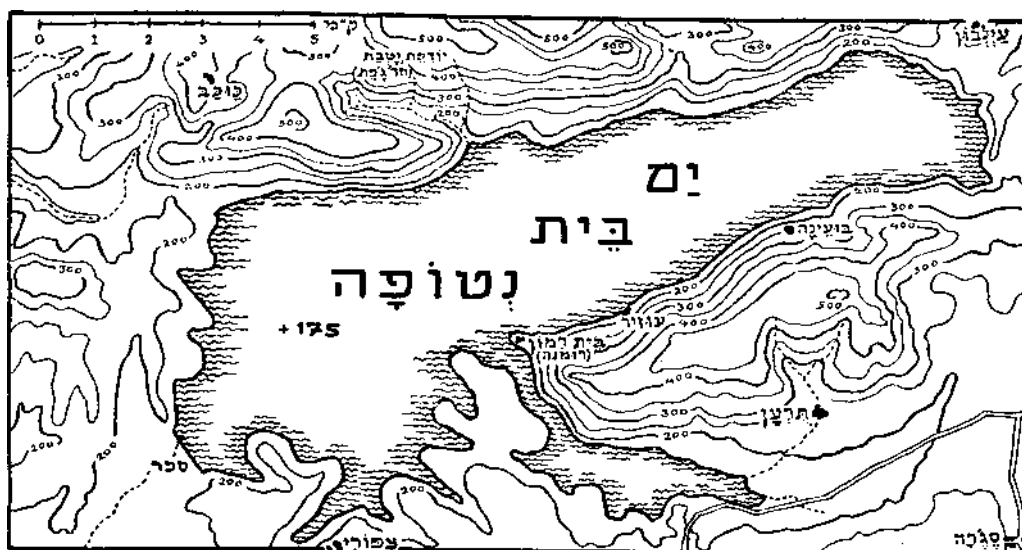
פעמי הגואל הלמו בלכות ודור אחר דור ביקש את נחמתו בהגות על הגאולה, ועוד בימי הבינים היו עולי רגל באים אל מערת קאסרן ברומה, שבה צריך להופיע המשיח. בינתיים גבר שלטון הרשע, גברו הרדיפות ומערי הבקעה השוקקים חיים לא נותר דבר. אין ספק שפוריותו של העמק היתה בעוכריהם של יושביו מחוסרי-המגן, והמנצחים ראן בדבר זה טעם מספיק כדי להרחיק את תושביו הכודמים ולרשתם. אין לשער שהיו הקלות לשוב העברי בבקעה בתקופת הכיבוש הערבי, כשם שהיה בירושלים. הישוב נחרב, רובו נדד, קצתו התבולל בקרב תכובשים. עוד פעם אחת נזכר יהודי מערי הבקעה, דור אחד לפני בוא הצלבנים. בקטע מן הגניזה כותב יהודי מרמלה: „ועתה יש הנה ברמלה איש צנוע ותולך בתום אברהם בן דוד אל כפר מנדי והוא יורד מצרימה“ עליו הוא מטיל שליתות משפחה חית מסוימת (מאן, כרך ב', ע' 355).

שמות הבקעה הפכו לאחוזות של הצלבנים ואחר-כך חזרו ועברו לידי הערבים. יכלתם התקלאית המעטה לא הניבה את אדמתה אלא במעט, ורק ישוב דל מצא כאן את מחיתו. בדור האחרון, בעידוד שלטון המנדט, עלתה האוכלוסייה של חמשת הכפרים שבבקעה: בכפר מנדה היו 1136 נפש, בכוכב — 332, בבועינה — 407, בעוזיר — 103 וברומנה — 230 נפש (עפ"י הספירה מִפְּרִיָּאֵר 1938). על אלה נוספו בודדים שבתיהם פוזרים בין הכפרים, ליד בורות מים ובארות. בסך הכל הגיע אולי מספר תושבי הבקעה כולה ל־2500 נפש.

כפר מנדה (ירוש', רח"ש, ס"א, ה"ג).

המציקים הרומאים הביאו את ישובי הגליל בראשית המאה הרביעית לידי מרידה שמרכזה היה בצפורי. גאלוס קיסר דכא את המרכז באכזריות ואת בירת הגליל וערים רבות אחרות העלה באש. ליהדות המוכת נטפלה עתה הנצרות, שהפכה מכת נרדפה לדת השלטת. בגליל עשה נפשות לנצרות יוסף המשומד, שקבל רשיון מאת הקיסר קונסטינוס הזקן לבנות „כנסיות משיח“ בערי היהודים. לימינו עמד שלטון חדש — האפיסקופט של צפורי. ואף על פי שאין לנו ידיעות מפורטות על מלחמת הדת שניטשה, אין ספק שהיא גרמה לא מעט להתלשתי של הישוב העברי בערי הבקעה.

כנודל הצרות בחיי יום כן גדלה התסיסה המשיחית, שביקשה פורקן ליסודים ולדכאון בעולם שכולו טוב, במחשבה על הקמתה של סוכת דוד הנופלת. גילויי כמיהה זו נקשרו בכמה מקומות בארץ — בטבריה, בארבל, וגם ברומה שבבקעה בית נטופה. בסביבת נצרת הבקעה ישבו אנשים שהתייחסו על בית דוד והעם יכול לתלות בהם תקוות משיחיות (מלחמת בריכוכבא ע' ל', והמקורות במ' כ"א). מקורות נוצריים מספרים על שליחים ששלח אספסינוס רדומיטיאנוס לגליל לחפוס אנשים אלה למלכות, לבל ישמשו נושא לרעיונות מרד ומשיחיות. נראה כי משפחה מבית דוד ישבה גם ברומה. בעל תרגום ירושלמי מביא לשמות י"ב, מ"ב את מחשבת בני דורו על הופעת הגואל: „ארבעה לילות כתובים בספר הזכרונות לפני רכון העולמים... לילה רביעי כאשר יגיע זמן העולם להגאל, מוסרות הרשעים ינתקו, חיצו הברזל ישבר, משה יצא מן המדבר ומלך המשיח מרומא, זה ידבר

שלושת המקורות זורמים באורח טבעי דרומה, אל אדמות ישראל, אם תתעורר בלב שכנינו מזימת הפ"רעה — לא בנקל תעלה בידם, אבל אין הדבר מן הנמנע, ולהבטחת גורלו של המפעל אפשר שיהיה צורך בשינויים גיאוגרפיים-פוליטיים מסויימים.

מפעל המים יתחיל במקורות הבניאס, בסמוך למעי רת הקדושה לאל פן, ברים של 350 מ'. המים ירוכזו בבריכת ויחורמו בתעלה בכיוון מערבי של תל-אל-קדי. כאן תקלוט התעלה גם את מי המעיין הגדול שהוא מעבר לגבול, בתחום סוריה, ואת מימיו המרובים של נחל דן שבתחומינו. מקורות הדן גובעים בגובה 185 מ', והואיל והתכנית היא למשוך את המים בכוח כבי דם כלבר אל בריכת האגירה של בקעת בית נטופה, שפני המים בה יעמדו בגובה של 175 מ', הרי ההבדל בגובה בין מקורות אלה לבין הבריכת יהיה רק 10 מ', ולאורך 100 ק"מ מן הדן ועד לבקעה יוצר שיפוע של 1:10,000, אשר יוליד בתעלה זרם אטי מאד המחייב תעלה רחבה. מובן שתעלה כזאת תהיה יקרה הן מבחינת בנינה והן משום שתדרוש שטחי קרקע רבים. על כן מוצע לשאוב ולהעלות את מי הדן בבריכת גבוהה, וליצור על ידו כך שיפוע גדול יותר.

ממקורות הדן תמשך התעלה מערבה, ובהתאם לסני הקרקע תחצה את הגבול הסורי-לבנוני, תעבור מעל לנהר הצבני ותיכנס לתחום הלבנון ולאחר חצי ק"מ תיכנס לתחום מדינת ישראל, את משיכת מי הדן דרך אדמות זרות אפשר למנוע על ידי בנין סיפון גדול, אבל דבר זה עלול לייקר את המפעל במידה רבה. התעלה תחצה את עמק החולה לרחבו ותגיע לרגלי מצבת תל-חי. מאן הפנה לרגלי הרי נפתלי ותזרזר ישר דרומה, כשהיא קולטת לתוכה תוספת מים רבים

ה.

בקין תש"א, בראשיתו של "מיבצע חירס", ששח"ר את הגליל מכוונתו של קאוקג'י, נכבשה הבקעה ללא התנגדות כלשהי. בנובמבר 1947 הוחלט בלייקי-סאכסאס, כי חלקה המזרחי בלבד ינתן למדינת ישראל לצרכי מפעל ההשקאה, ואולם עתה תוכל הבקעה כולה להשתלב בתכנית הגדולה להפרות שממות הארץ כמלאו האפשרויות הגנוזות בה.

בקעת בית נטופה היא אחת מאבני-היסוד בתכנית מפעל השקאה גדול והפקת כוח חשמלי רב הידועה בשם תכנית לאורדמילק. הקושי העיקרי בשאלת ההשקאה בארץ נעוץ בשתי עובדות, שהן מיסודי אופיה של המדינה:

(א) עונת הגשמים הקצרה לעומת קיץ יבש וממרי שך; (ב) ריבוי הגשמים בצפונה של הארץ, עד 1300 מ"מ, כנאחת הארצות הגשומות ביותר, לעומת מיעוט הגשמים בדרומה, כדי 200 מ"מ — כמות שאינה מספיקה לגידול תבואה.

הפתרון יבול לבוא עלידי אגירת מי החורף המריר בים בצפון הגשום ומשיכתם אל הדרום היבש בחר-בוגי הקיץ. תכנית לאורדמילק-הייס * מבוססת על ההנחה של יחסי שלום עם הארצות השכנות. לא רק עבר-הידון קשורה בתכנית זו; מקור אחר של הירדן, הבניאס, נובע בתחומי סוריה, מקור שני החצבני, נובע בתחומי הלכנון, והמקור השלישי, הדן, קו הגבול עובר על פני שטח המעינות וחוצה אותו לשנים.

* את התכנית לפרטיה עיבד האינג' ג'יימס ב. הייס (James B. Hays) בספרו J. V. A. On the Jordani, Proposals for Irrigation and Hydro-Electric Development of Palestine.

והתיאור הבא לקוח בעיקרו מספר זה.

שרידים ארכיאולוגיים שנמצאו במים בקרבת חופי הדרומי-מזרחי של הים, כסמוך לכפר סמרה, מעידים שבתקופת בית שני היו פני הים נמוכים יותר בעשרה מטרים לערך, בכל זאת נתנו עורכי התכנית את לבם לכך. במקום המים הבאים לכנרת מהירדן והמפרנסים את הירדן היוצא מן הכנרת ומשמישים לכיסוי ההת-איידות של מי הים ושומרים על רמת פני המים, יובאו מים אחרים לכנרת: מי הירמוך יוטו צפונה וישפכו אל הים ממזרח לצמח.

יסנטוסה יסגר בסכר גדול במקום שוריי-חלרית עובר בין הגבעות. את הסכר אפשר יהיה לבנות מאבני המקום ומאדמת הבקעה. הבקעה עצמה אינה חדירה לגבי מים, כמוכה ממציאותם של מים העומדים לע-תים עד לאביב המאוחר. אך הואיל והבקעה נוצרה על ידי שקע בין שני קמטים יתכן שבשולי הבקעה ובין הגבעות יש סדקים ובקיעים שדרכם ימצאו מים נתיב והבריכה תפסיד מים רבים. בקיעים וסדקים אלה בין שכבות הסלע יהיה צורך לגלות ולסתום. הקדוחים לנסיון, שנעשו בחורף תשי"ב ככמה נקודות בבקעה, לא הגיעו לתוצאות מעודדות. המתכננים חר-ששים יותר ויותר לכת הבליעה של הסדקים. אף-על-פי-כן נמשכים חיפושי הפתרון לשאלה זו.

תכנית זו תגרוד אחריה ביטול הבריכה של חברת החשמל בנהריב, אך היא תוסיף לארץ ים רביעי, נאה הרבה יותר, שבכוחו לשנות את חנוף של חלק גדול של ארצנו.

פוליטיקאים מחרחיריב במזרח הקרוב כבר הריי-מו קולם נגד תכנית זו. מדברים הם על גילית המים השייכים לבקעת הירדן והנמצאים בתחומי ממשלת עבר הירדן. כל דאגתם למדבר לכל ישונה בו דבר. מתעטפים באיצטלה של שופטי-צדק, טוענים הם כי המים שייכים לאגן הטבעי שלהם ואין להעביר את מי אגן הירדן לאגן הים התיכון. ועצתם לנו היא לחפש לנו מקורות מים אחרים. לאחר שחורונו המדיני סטורים אנו מלקבל עלינו גזירת הקפאה מפי אלה המצווים ועומדים לעכב את סיתות המזרח התיכון ואת התקדמות עמיהם הם, אף על פי שיש בתחום שלטונם אוצרות מים רבים ורקע למכביר. אין הדבר פוגע ברגש הצדק אם מימי הירדן לא ייבלעו עוד כיסיהמלה ותחת זאת יפריחו שדות ויגנים.

מן המציאות הנובעים בברכה. המים אשר ממערב לכביש טבריה-מטולה יוזרמו ישר לתעלה, והמים הנובעים ממזרח — יישאבו לתוכה. סמוך לאילת השחר תפנה התעלה מזרחה, תקיף את הרמה המשר-תרעת ממזרח למחניים-ראש-סנה ותגיע לקצה עמק גינוסר. כאן תחצה את ואדי-עמוד העמוק על ידי סיפון ותפנה מערבה-דרומה קרוב לכפר עילבון. באוכף ההר, המתרום והוצץ בין מיכל המים של הכנרת לבין בקעת בית גטוסה יהי צורך לחצוב מנהרה. לאחר שהמפעל יתגבר ויעבוד מכשול אחרון זה ויגיע לקצה העמק, תסתעף מהתעלה הראשית תעלה צרה יותר ובה יוזרמו המים אל מישורי הגליל התחתון. התעלה הראשית תימשך לאורך השפה הצפונית של הבקעה. תקיף אותה מצד מערב ותגיע עד סמוך לבית לחם הגלילית. כאן תוקם תחנת-כוח אשר תנצל מפלי מים ברום 20 מ' להפקת כוח-חשמל. תעלת-מישונה שתסתעף מכאן תזרים מים לעמק המזרחי, לשדות עין חרוד ובית אלפא. ואילו התעלה הראשית תמשיך דרומה מערבה, אל מיצר הקישון, ומשם אל מרגלות ההרים של החוף.

מן התעלה הראשית יוזרמו המים אל בקעת בית גטוסה ויהפכו לים, שתפקידו לאגור את המים העוד-פים. מידת קיבולת של התעלה תהיה כדי מימי הירדן בקיץ, ואילו המים העודפים, מי המצינות והשטפונות, יישמרו בים זה. כאמור, פני המים בים גטוסה יהיו בגובה 175 מ', עמקו של הים באמצעיתו וכמרבית שטחו יהיה 25 מ'. וכמות המים שאפשר יהיה לאגור בו תגיע ל-1,500,000,000 מ"ע.

שינויים אלה בסדרי בראשית יש בהם כדי להק-סין את ים סומכי וליבש את ביצות החולה. על כך יצטערו ודאי כמה חוקרי טבע, שכן שטח זה הוא בבחינת טהור מכל תרבות והתערבות אנושית בטבעו, והוא צופן בחובו צמחים ובעלי-חיים מיוחדים, אך בדרך כלל יתקבל הדבר ברצון. מארת הקדחת תסור מהגליל, יתגלו שטחי קרקע ראויים לעיבוד וכמות גדר-לה של כבול, שיוכל לשמש להסקה ולתעשיות שונות. התכנית עלולה לפגוע בים כנרת ולהוריד את פני מימיו במידה ניכרת. העולם הנוצרי, הרואה בים כנרת ובעירות שבחופו את במת תופעתו של ישו וכמה ממעשי הגסים שלו, לא יראה זאת בעין יפה. אם כי